

Tilburg University

Henri Nouwen lezing 2016: Shalom, actueel sleutelwoord voor recht en moraal

Hirsch Ballin, Ernst

Publication date:
2017

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

Hirsch Ballin, E. (2017). Henri Nouwen lezing 2016: Shalom, actueel sleutelwoord voor recht en moraal: Recht en vrede, onrecht en onvrede. Henri Nouwen Stichting.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

HENRI NOUWEN STICHTING

AVENUE CONCORDIA 117, 3062 LG ROTTERDAM
ANBI-erkend. E-mail: nouwen@nouwen.org

N
I
E
U
W
S
B
R
I
E
F
35

1/18
2017

18^E HENRI NOUWEN LEZING

19 NOVEMBER 2016

PROF. ERNST HIRSCH BALLIN:

Shalom, actueel sleutelwoord voor recht en moraal

RECHT EN VREDE, ONRECHT EN ONVREDE

Vrede, de wapens zwijgen. Is dat waaraan denken als het woord “vrede” valt? Het Bijbelse sleutelwoord shalom (שָׁלוֹם, šālôm) heeft een veel ruimere en diepere betekenis dan beëindiging van wapengeweld. In nieuwsberichten is het woord vrede vervlakt, niet veel anders dan een toestand waarin de wapens zijn neergelegd. Maar shalom reikt veel dieper en is, zou ik willen zeggen, veel persoonlijker. Shalom is nauw verbonden met gerechtigheid en duidt op een ongeschonden, integere ordening, die door geweld zou worden verstoord. In de Psalmen is shalom als geschenk van God meer dan politieke rust en afwezigheid van geweld. Shalom betreft de relaties tussen mensen en heeft daardoor een veel persoonlijker betekenis: “recht en vrede begroeten elkaar met een kus” (Psalm 85, 10).¹ Shalom is een gave van God, en dit woord wordt ook gebruikt om te benaderen wat God zelf eigen is, als Vredesvorst: Jesaja 9,5. Zijn heerschappij is shalom zonder einde, omdat ze gedragen wordt door recht (mišpat) en gerechtigheid (sedaqah) (vgl. Jesaja 9,6).²

Shalom is ook een tientallen eeuwenoude groet. Het Hebreeuwse woord gaat terug op een aan de semitische talen gemeenschappelijk oerwoord “šlm”, dat we in het Arabische equivalent سلام (salam) herkennen: een woord dat eveneens ter begroeting wordt uitgesproken. Shalom duidt op ongeschonden, ongedeerd en heel zijn, en kan dus ook als afscheidsgroet voor de reis worden gesproken, als vaarwel.

¹ Rüdiger Liwak, Friede / Schalom (2011). <https://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/26245/>, § 2.3.

² § 2.1, § 2.4.

18E HENRI NOUWEN LEZING

Het Griekse woord ειρηνη en het Latijnse pax hadden oorspronkelijk – in profane contexten – die alleen op de onderbreking of beëindiging van oorlog betrekking hadden. Naderhand kregen deze woorden als vertalingen van het Bijbelse woord shalom een ruimere en diepere betekenis, die ook door middeleeuwse filosofen zoals Thomas van Aquino nauw verbonden werd met een rechtvaardige ordening. Voor Thomas van Aquino, aldus John Finnis, omvat vrede (pax) in de volle betekenis van het woord:

“not only concord (absence of dissension, especially on fundamentals) and willing agreement between one person or group and another, but also harmony {unio} amongst each individual’s own desires. And Aquinas will make related observations: ‘the principal intention of human law is to secure friendship between people {ut faciat amicitiam hominum ad invicem} and efforts to maintain peace by laying down

precepts of justice will be insufficient without foundations in mutual friendship or love {dilectio}. But, in the context of the passages about public good, it is clear that ‘peace’ refers, directly, only to (1) absence of words and deeds immorally opposed to peace, such as disorderly_ contentiousness, quarrelsome fighting, sedition, or war, (2) concord, i.e. the ‘tranquillity of order’ between persons and groups which includes amongst its necessary but not sufficient conditions a love of neighbour as oneself.”³

Dit dieper reikende begrip vrede werd in de Middeleeuwen bepalend voor wat men van rechtsordes verwachtte. Romeinse voorstellingen van pax en bijbels-christelijke werden daarin met elkaar verbonden. Dat het woord vrede in Germaanse talen etymologisch verwant is met “vriend” droeg daaraan bij. Pas in de Moderne Tijd werd “vrede” ontdaan van

3 J. Finnis, Aquinas, Moral, Political and Legal Theory, Oxford University Press 1998, p. 227.

18E HENRI NOUWEN LEZING

deze positieve lading en weer teruggebracht tot het negatieve begrip van afwezigheid van oorlog.⁴

De alledaagse opvatting van vrede is echter niet veel meer dan een lange wapenstilstand. Diplomatieke onderhandelingen gaan gemakkelijk voorbij aan de diepere oorzaken van onvrede. Juist nu wij in Nederland ons, al is het verlaat, realiseren dat oorlogen niet ver weg zijn en de gevolgen tot hier reiken, doen we er goed aan onder ogen te zien wat we missen, als we vrede zo schraal opvatten. Het is met vrede net als met recht: als we geen oog hebben voor de persoonlijke onvrede en het persoonlijk ervaren onrecht, zullen de vrede en de rechtsorde niet lang stand houden. Dat is het risico van het denken in abstracties.

AFDALEN IN DE DIEPTEN VAN NODEN, ONVREDE EN ONRECHT

Daarom waag ik een poging, in gedachten in de diepten van noden, onvrede en onrecht af te dalen, omdat alleen wanneer we die ervaring verinnerlijken de volle werking van vrede – shalom – aan het licht kunnen brengen. Contrasten kunnen helpen een helder beeld te krijgen. De priester en geleerde Henri Nouwen zag dat heel scherp en is ons daarin compromisloos voorgegaan. Hij verliet uiteindelijk de universiteit om zich persoonlijk aan zorg voor gehandicapten te wijden. Op 21 september 1996, twintig jaar geleden dus, overleed hij. Hij was een groot man als professor aan de KTU – thans de theologische faculteit van Tilburg University – en aan de universiteiten Notre Dame, Yale, Harvard, maar steeds meer werd zijn wetenschappelijke aandacht voor het pastoraat verrijkt en verdiept met persoonlijke ervaringen, daar waar de ontmoeting met de medemens niet vrijblijvend kán zijn.

Met het beeld van “de terugkeer van de verloren zoon” voor ogen, zag hij steeds scherper wat de liefde van de barmhartige Vader betekent: zelfovergave, steeds weer een stap verder wagen op weg van angst naar de liefde. “Als de ware vader moet ik erop durven vertrouwen”, schreef hij, “dat de ware vreugde en de ware vervulling gelegen zijn in het welkom heten en het liefhebben van hen die op hun levensreis gekwetst en gewond werden, zonder daarvoor iets in ruil terug te verwachten.”⁵

4 § 3.

5 H. Nouwen, Eindelijk thuis. Gedachten bij Rembrandts ‘De terugkeer van de verloren zoon’. Tiel: Lannoo 2002.

18E HENRI NOUWEN LEZING

Henri Nouwens eigen besluit zich ten slotte in Daybreak te wijden, over te geven aan de dagelijkse zorg voor de ernstig gehandicapte Adam was zijn radicale, persoonlijke thuiskomst: als een zoon die klaar was voor het vaderschap. Door zich zo hecht, zo persoonlijk te verbinden met de noden van Adam, kwam hij nader tot God. Henri Nouwen koos radicaal voor het doorleven van die ervaring.

De plaatsen waar ik werk, zijn geen Daybreak. Mijn vak is het de rechtswetenschap te beoefenen. Als lid van adviesorganen voor de regering mag ik bijdragen aan het ontwikkelen van strategieën voor de beleidsvragen van onze tijd. Beide taken vereisen overzicht en het vermogen om algemene beleidslijnen en algemene regels te formuleren. Zo hoort dat; en collega's van het empirische sociaalwetenschappelijk onderzoek voorzien ons van gegevens waaruit blijkt hoe de toepassing van die beleidslijnen en regels in het algemeen uitpakt. In het algemeen, is dat voldoende voor de rechter of de bestuurder die met vragen en noden uit het echte leven wordt geconfronteerd? Breekt daar iets door van nieuw licht op ons werk?

ORDENING MET AANDACHT VOOR HET BIJZONDERE

Ik zal uiteraard niet van de weeromstuit gaan beweren dat algemene regels nutteloos zijn en verkeerd uitpakken. Integendeel, ze zijn essentieel om vertrouwen mogelijk te maken tussen mensen die elkaar niet persoonlijk kennen. Zij moeten erop kunnen rekenen, dat in een geordende samenleving regels gelden die over en weer worden gekend en nageleefd. Dat maakt vertrouwen op het recht mogelijk. Maar de realiteit van het leven is grilliger en grimmiger. Aristoteles en – als christendenker in zijn voetspoor – Thomas van Aquino onderkenden dat na het vinden van de toepasselijke rechtsregel toch nog een prudent rechterlijk oordeel naar billijkheid (*επιεικεια*) nodig blijft. Hardheidsclausules moeten een harde aanpak matigen, bijvoorbeeld in vreemdelingenzaken.

Nieuw is dit inzicht dus niet, maar met de opkomst van moderne vormen van overheidsbestuur heeft zich overal een voorkeur doorgezet voor het formuleren en werken met algemene categorieën en regels. Het recht werd een “instrument” van overheidsbestuur. Ook vragen van oorlog en vrede zijn door regeringen in algemene termen opgevat. Het “nationaal belang” van de ene staat werd gewapenderhand bevochten op dat van de andere staat. Gruwelikheden als de honderd jaar geleden tussen Frankrijk en Duitsland uitgevochten loopgravenoorlog zijn daaruit voortgekomen.

18E HENRI NOUWEN LEZING

Oorlog werd gerechtvaardigd als de voortzetting van diplomatie met andere middelen; pas sinds een jaar of honderd, na deze ervaringen, werd vreedzame geschillenbeslechting de nieuwe, maar daarna nog gruwelijk vaak geschonden norm. Weer zien we hoe ver het denken en oordelen zich kan verwijderen van doorleefde ervaringen.

Henri Nouwen zou geen Amerikaanse presidentsverkiezingen winnen, en Nederlandse Kamerverkiezingen evenmin. We zijn in het publieke debat aan grote woorden gewend geraakt: oorlog, vrede, geweld, orde, ellende, welvaart. Maar zijn grote woorden altijd verhelderend?

In mijn kleine boek “*Tegen de stroom*”⁶ volg ik enkele mensen die in benarde tijden (de bezetting van Nederland door nazi-Duitsland) solidair waren met degenen die slachtoffers van rassenwaan werden. Opportunistische en collaborerende rechters werkten eraan mee, de algemene regels van

het bezettingsregime toe te passen. Thomas More kon ten opzichte van de autoritaire koning Hendrik VIII, die ook de kerk naar zijn hand zette, alleen nog een beroep doen op zijn geweten – en moest dat met de dood door onthoofding bekopen. Aan het slot daarvan schreef ik: “Rechtvaardigheid kan men echter niet afmeten aan het recht als een formele ordening. Rechtvaardigheid toont zich in de concrete, persoonlijke ervaring van recht of onrecht en doet dus altijd een beroep op het verstaan van mensen in hun concrete levenssituatie. Die inzet voor rechtvaardigheid is iets dat heel dichtbij komt, dat de gezindheid van mensen raakt, recht tot iets intiems maakt [...]”.

Nina van Essen zong tijdens de avond krachtig en prachtig van Donizzeti tot Les feuilles mortes. Haar jonge talent maakte diepe indruk op allen aanwezig.

⁶ E. Hirsch Ballin, *Tegen de stroom. Over mensen en ideeën die hoop geven in benarde tijden*, Querido 2016.

MENSENRECHTEN

Amnesty International “is a global movement of more than 7 million people who take injustice personally”.⁷ Gelukkig begrijpen velen de noodzaak daarvan waar het gaat om schending van mensenrechten. Oók vrede moet, veel meer dan gebruikelijk, persoonlijk worden opgevat. Alleen door ons te verdiepen, solidair af te dalen in woord en daad, in de situaties waarin onrecht en onvrede heersen, zullen we vrede, shalom, in haar volle betekenis dichterbij kunnen brengen. Dat wat zich onder onze ogen in Syrië en de Oekraïne voordoet, is niet “opgelost” door aan een onderhandelingstafel een zogenaamd vredesakkoord tot stand te brengen, maar alleen door een lang vol te houden, taaie inspanning om corruptie, uitbuiting en sociaal onrecht te bestrijden en mensen weer levensperspectieven te geven, voor henzelf en voor hun kinderen. De mensen die het vooruitzicht daarop hebben verloren en als vluchtelingen hierheen komen, zoeken zulke levensperspectieven. Wie op de vlucht is, is geen gelukzoeker, maar een vrede-zoeker. Onvrede in een over het geheel genomen welvarend land als het onze wijst erop dat mensen onrecht ervaren, vaak een gebrek aan solidariteit dat zo gemakkelijk wordt beantwoord met een afwijzen van solidariteit met anderen. Recht moet berusten op wederkerigheid.

Democratische politiek speelt zich ook af in een spanningsveld tussen het voeren van “doeltreffend beleid” en de concrete levenservaring van mensen. Vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw heeft het neoliberale beleidsmodel van Reagan en Thatcher wereldwijd de overhand gekregen. Met het wegnemen van beschermende, in hun ogen economische vrijheid beperkende regels, zou de “onzichtbare hand” van de markt alle samenlevingen welvarender maken. Individuen voor wie dit nadelig zou uitpakken, kwamen in hun modellen niet voor. Het beleid van de Europese Unie is daardoor omgeslagen van marktordering naar een “vestigingsklimaat” van winners en losers.

BOOSHEID AAN DE MACHT

Het ongenoegen en de boosheid van de verliezers brengt nu de politieke erfgenamen van de genoemden aan de macht. Vele commentatoren hebben zich, toen de verkiezing van Donald Trump tot president van de VS kwam vast te staan, uitgeput in verlaat begrip voor de

⁷ <https://www.amnesty.org/en/who-we-are/>

boze verliezers van de globalisering. Maar met het naar voren laten komen van gevoelens van onvrede is er nog geen vrede. Onvrede kan zich immers keren – en doet dat ook in deze en andere populistische bewegingen – tegen andere mensen die evenzeer slachtoffers zijn van een beleid dat zich om individuen niet bekommerde: vluchtelingen bijvoorbeeld en andere migranten. Het versterken van gevoelens van onvrede is nog altijd niet een zich inleven in de noden van mensen die op een rechtvaardige ordening wachten. Wie onvrede vertaalt in rancune tegen andere groepen mensen, gaat het pad op van verharding die – zoals Amartya Sen helder heeft beschreven⁸ – vaak in haat en geweld uitmondt. Ook Dominique Moïsi heeft laten zien dat de wereld niet bepaald wordt door een “clash” tussen monolithische beschavingen, maar dat verschillende emoties bepalen hoe men zich tot anderen verhoudt.⁹ Angsten en frustraties leiden tot onvrede en brengen de vrede met anderen in gevaar – zeker wanneer zulke gevoelens met slechte motieven worden bespeeld.

De alledaagse opvatting van vrede is niet veel meer dan een lange wapenstilstand. Diplomatieke onderhandelingen gaan gemakkelijk voorbij aan de diepere oorzaken van onvrede. Dat laat zien hoe waar het woord was van degenen die vrede begrepen als een rechtvaardige, integere ordening van het menselijk samenleven. Daarom is vrede meer en anders dan het zwijgen van de wapens. Wie de vrede zoekt, zal moeten afdalen in de levenssituatie van degenen die onrecht ervaren en onvrede uiten.

Dat vereist een mate van aandacht waarvoor persoonlijke ontmoetingen nodig zijn. Het is, denk ik, geen toeval dat degenen die vluchtelingen alleen tegenkomen in alarmerende massamedia – waar men het dan ook niet over mensen heeft, maar over “stromen”, soms zelfs metaforen van “overstroming” en “tsunami” – zoveel anders oordelen dan degenen die gevluchte vrouwen, mannen en kinderen ontmoeten. Evenzo is de vaststelling van de groei van het BBP iets anders dan de ontmoeting met mensen die vereenzamen in een verarmde verzorgingsstructuur of werkloos achterblijven in een vervallen fabrieksstad. Verlaat ontdekken de opiniemakers in ons land de schaduwzijden van het neoliberale beleid – en wisselen met een duizelingwekkend aanpassingsvermogen de ene eenzijdigheid in voor de andere. Bewegingen die de boosheid van de ene groep gebruiken – of misbruiken – om haat te zaaien tegen een andere

⁸ A. Sen, *Identity and Violence. The Illusion of Destiny*, W. W. Norton 2006.

⁹ D. Moïsi, *La géopolitique de l'émotion*, Flammarion 2011

18E HENRI NOUWEN LEZING

groep, vaak door ze een of ander complot in de schoenen te schuiven en als “volksvijanden” te bestempelen.

KLEINE STAPPEN MET EEN ALLEN OMVATTEND DOEL

Weinigen voelen zich zo vrij om radicaal in hun eigen leven de kant te kiezen van degenen die nood en repressie ervaren. Dat is de persoonlijke, uiteindelijk hoogstpersoonlijke keuze van een man als Henri Nouwen. Maar dat maakt het niet overbodig en zeker niet nutteloos kleine bijdragen te leveren, bijdragen in aandacht, middelen of inzet voor rechtvaardiger structuren. Dat vergt samenwerking en bewegingen die zich richten op sociale vrede, zorg voor de omgeving, en een duurzaam gebruik van natuurlijke hulpmiddelen. In *Laudato sí* laat paus Franciscus zien dat al die bijdragen welkom en nodig zijn om de aarde als plaats van leven te behoeden en te behouden. Een organisatie als Amnesty International brengt dat in praktijk door de namen te achterhalen van mensen die vervolgd worden, niet alleen en niet op de eerste plaats hun aantallen, maar hun namen. Mensen die gevangen worden gehouden, gefolterd of gedood om de ideeën en waarden te onderdrukken die de machthebbers niet bevallen. Van zulke bewegingen kunnen wij leren en ons erbij aansluiten. Zij dalen af in de plaatsen waar degenen die orde propageren, morele wanorde aanrichten om daar helend werkzaam te zijn.

Franklin Roosevelt, de Amerikaanse president die zijn land leidde in de strijd tegen Nazi-Duitsland en het imperialistische Japan, zag al vroeg wat er nodig was om de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog te beëindigen en herhaling te voorkomen. Dat was – en is – de erkenning van de rechten van de mens voor ieder mens op aarde. Heel wat mensen herinneren zich of kennen zijn toespraak van begin 1941 over de Four freedoms, die vaak haast gedachteloos worden geciteerd: *freedom of speech, freedom of worship, freedom from want, freedom from fear.*

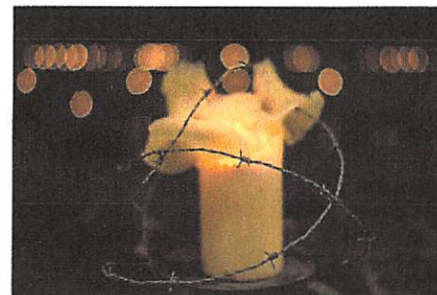
Vaak worden die rechten afzonderlijk gezien, ten onrechte. Repressieve regimes beroepen zich op een van die rechten om de andere aan de kant te schuiven. De communistische regimes beriepen zich op de vrijheid van materieel gebrek om alle andere rechten aan de kant te schuiven. In onze tijd zijn er mensen die de vrijheid van meningsuiting op zo'n manier benutten dat anderen ermee worden vernederd of nagemaakt. Denk aan de “campagnetaal” van Donald Trump over migranten en

18E HENRI NOUWEN LEZING

moslims, die niet onschuldig was omdat het een verkiezingscampagne was, net zo min als de taal die hij eerder over vrouwen gebruikte, onschuldig zou zijn omdat het “kleedkamertaal” was. Niet alleen geweld, maar ook de aankondiging dat andere mensen niet worden gerespecteerd, veroorzaakt onvrede en boezemt angst in. Vrede realiseren vereist een bezonnen oordeelsvorming. Het heeft geen zin om onvrede te organiseren in boze bewegingen waarbij mensen groepsgewijs tegen elkaar worden opgezet. Wie zich werkelijk inleeft in ervaren onrecht en onvrede, zal beseffen dat onrecht voor de een niet kan worden weggenomen door een ander onrecht te doen. Zie Jesaja 58:2-8.¹⁰

VREDE VEREIST RESPECT EN AANDACHT

Vrede vereist respect. Vrede wordt gediend door mensen die ieder op hun manier zich inzetten voor een samenleving op basis daarvan, gedragen door respect voor ieders persoonlijke waardigheid, geordend door principes van rechtvaardigheid en aandacht voor de noden van anderen. Recht en vrede zijn niet alleen met elkaar verbonden, ze zijn ook ondeelbaar. Dan wordt vrede meer dan afwezigheid van oorlog: een door rechtvaardigheid gedragen verhouding tussen mensen, nabij en veraf. De manier waarop wij een ander begroeten, doet ertoe. Shalom dus aan u allen, en aan degenen die daarnaar uitzien.

¹⁰ Vgl. N. de Lange, *An Introduction to Judaism*, Cambridge University Press 2010, p. 194.

18e HENRI NOUWEN LEZING

Ernst signeert zijn boek Tegen de stroom voor Barbara Zwaan.

boek van Jonathan Sacks: "Een gebroken wereld heel maken" tot inzicht en inspiratie zijn. Hirsch Ballin schreef daarover: "... een inspirerende gids voor degenen die oriëntatie zoeken voor hun handelen. Sacks laat zien dat gerechtigheid meer is dan het opkomen voor jezelf, maar juist voor anderen, dat er wegen zijn die vrede naderbij brengen, dat een ethiek van verantwoordelijkheid diepgang geeft aan het persoonlijk leven"

Van rechts naar links: Lieve Sercu (uitgeverij Lannoo), Maria ter Steeg (vertaalster van het boek Love, Henri), prof. Ernst Hirsch-Ballin, pianiste

Michielle Chow, mezzosopraan Nina van Essen, Laurent.

PS

De foto's tijdens de lezing werden gemaakt door Pieter van 't Veer, waarvoor onze dank.

De opbrengst van de collecte na afloop van de lezing (€ 1104,70) kwam op voorspraak van Hirsch Ballin geheel ten goede van Amnesty International.

Voor diegene die naast de lezing van Hirsch Ballin over Shalom belangstelling hebben voor de spiritualiteit van het Judaïsme kan het recent in het Nederlands door Hans van de Heiden vertaalde